

BOKOR ZSUZSA

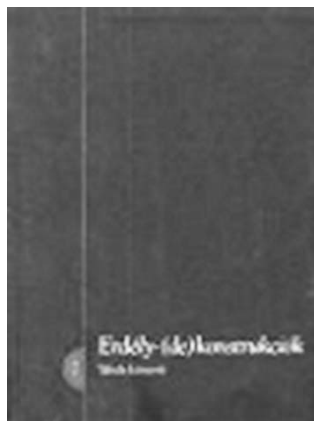
Identitáskurzusok Erdélyről

Feischmidt Margit (szerk.): *Erdély-(de)konstrukciók*.

Tabula Könyvek 7. Budapest–Pécs,
Néprajzi Múzeum–PTE Kommunikáció-
és Médiatudományi Tanszék, 2005.

Érdekes és újszerű vállalkozást sejtet a kötet, már a cím önmagában provokatívan hangzik: arra számítsunk, itt valami másról lesz szó, a szerzők felfedik az eddigi „Erdély mint Tündérvölgy” sztereotípiá mögött rejlő huncut összefüggéseket, és tesznek róla, hogy teljesen lecsupaszítva adják elénk a valóságot. Ezt az érzésünket csak megerősíti a kötet szerkesztőjének bevezető tanulmánya, amelyben az Erdélyhez, az erdélyiséghez kapcsolódó identitásdiszkurzusok frappáns összegzésére vállalkozik. A szerző a mai Erdély-reprezentációk

kettőségét (idegenség és azonosság) emeli ki, és ezt kapcsolja a politikum, a média, a tudományos érdeklődés tendenciáihoz: hogyan fedezik fel Erdélyt a magyarországiak maguknak, a turizmus számára, saját nemzeti közösségkeresési folyamataikban, miként használja a nacionalista politika az Erdély-mítoszokat, és ez miként csapódik le a magyarországiakkal kapcsolatba lépő (jórészt Magyarországon dolgozó) erdélyiek tudatában. Az az Erdély-kép, mondja a szerző, amelybe az autenticitást, a nemzeti

létezés bizonyítékát konstruálják meg és kódolják bele, a nacionalizmus konstrukciója. (26.) A kötet tanulmányai, jelzi előre, azt kívánják megmutatni, hogy azokat a helyeket, amelyek a nemzetet mint érzelmi köteleket és élményközösséget megtapasztalás lehetőségét rejtik, „miként találják ki és rendezik be a megéleendő autenticitás színpadaként.” (uo.).

A kötet két nagyobb tartalmi egységre oszlik. Az első, *A nemzeti örökség felfedezése, kultuszhelyek teremtése* Ilyés Zoltán tanulmányával indít, aki a gyimesi ezeréves határ sajátos olvasatát adja: milyen magyar határjelekkel, szimbólumokkal, térfoglalási akciókkal találkozunk a megjelölt helynél, és röviden azt is megpróbálja szemléltetni, hogy ezzel szemben milyen ezekre reflektáló román kontextualizáló és dekomponáló tevékenységek zajlanak. A narratívák (az elemzés egységei) textusainak vizsgálata arra a következtetésre juttatja, hogy a magyar határ- és örökségreceptió szelektív és önkényes, tulajdonképpen a „köztes minőségek figyelmen kívül hagyásának nagy kelet-európai hagyományára utal”, mert valójában „a székelyek/csángók és a románok között nem egy izoláló kulturális-etnikai határvonalról, hanem egy többé-kevésbé széles interferenciázónáról beszélhetünk”. (45.) Hiányolható talán mindebből a narratívák egy szélesebb körű elemzése: mivel a szerző – a szakirodalmát áttekintve – nem ismeri az erre vonatkozó román nyelvű irodalmat, ezért a román „térviszafoglaló” elemekből csak a vizuálisan megjelenítetteket tudja magyarázni.

Sebestyén Adrienné a magyar turisztikai irodalom Erdély-képet vizsgálja. Míg történeti áttekintésében hozott példái kissé felületesek, ugyanis a 18–19. századi útikönyvleírásokból csak bevillant részleteket, anélkül, hogy közöttük összefüggést teremtene, 20. századi útikönyv-összehasonlításai már sokkal részletesebbek, amelyben az objektív tartalom és az emocionális töltet, az adatok nagyságrendje mind összehasonlításra szánt tényezők. A szerző nem áll meg a nyomtatott anyagok elemzésénél, a turisztikai irodák anyagait és az Interneten található on-line ajánlatokat is bevillantja, hogy mindinkább látható tegye a kétfajta Erdély-olvasat bejátszását ezekben a diskurzusokban: Erdély mint egzotikus, mégsem olyan távoli táj versus archaikus, nemzeti táj, a nyelvterület legtávolabbi helye.

Vörös Gabriella a csíksomlyói búcsú funkcióiról írott tanulmányában sokadjára ismétli meg azt, amit a búcsújárás-elemző társadalomtudósok, néprajzosok több alkalommal is kifejtettek: 1990 után a csíksomlyói búcsú arculatot váltott, több lett, mint vallásos rítus. Tanulmányá-

ban magyarországi zárandokokkal készített interjúkat elemez. Szerinte szükséges az alulról történő szerveződés, éppen ezért igen keveset ír a média szerepéről, amely hozzájárult ennek a rítusnak a megváltozásához, (pl. a Duna TV szerepéről, amely minden alkalommal élőben közvetíti a műsort). Nem tudjuk meg, hogy milyen mértékben tekinthető közösnek a rítusban résztvevő outsiders és insiders nemzeti szimbólum használata, nem veti össze a magyarországiak Erdély-kereső megnyilvánulásait az erdélyiek búcsúról szóló elképzelésével. A búcsú mint turizmus jelenségének tárgyalásakor igencsak fontos lett volna azt is megnézni, hogy milyen generációbeli különbségek vannak, ha vannak.

A következő szerző, Gagy József tanulmányában azt vizsgálja, hogy a máréfalvi székelykapuk milyen lokális és nemzeti reprezentáció eszközei, ezek miként alakították a helyiek önreprezentációját, életét, vendégfogadási szokásait, hogyan válnak egy örökségésítő tendencia elemivé.

A második tartalmi egység, amely a *Hagyomány és eredetiség paradoxonjai az etnikai migráció tükrében* címet viseli, túlnyomóan egy, a magyar nyelvterület egyik legismertebb tájegységét, az erdélyi Széket veszi szemügyre, a tanulmányok a székiek térbeli mozgásait figyelik, identitásváltásait keresik.

Jon E. Fox tanulmányában a magyarországi vendégmunkások nemzeti identitásváltozásairól ír: milyen új, nemzeti identitásfogalomban határozzák meg magukat az erdélyi vendégmunkások egy olyan államban, amely, mondja Fox, nem könnyíti meg a beépülésüket a magyar társadalomba, nem teremt egyenlő esélyeket a magyar munkaerőpiacon. A tanulmányban bemutatja, hogy az erdélyiek milyen módon tapasztalták meg a befogadó állam idegenségét, és hogyan verbalizálták az ezzel való szembesülést. Fox azokat a módozatokat vizsgálja, ahogyan a „sűrű migrációs hálózatok létezése hozzájárult az azonosság és a más-ság új fogalmainak elterjedéséhez és megszilárdulásához”. (104.) Empatikus hozzáállást tanúsít a vendégmunkások iránt, (akik alacsony bérekért dolgoznak, és akiket a befogadó társadalom rendszerint lekezel és gyanakvással figyel), azonban a terep nem megfelelő ismerete számos félrevezető kijelentésre készíti. Szerinte a munkavállalók megváltozott nemzeti identitással térnek haza: egy, a magyarországi magyarsággal szemben meghatározott magyar nemzeti identitással. Kérdésként tehetnénk fel a szerzőnek: mi változott mivé? Korábban a magyarországiakkal azonos identitástudattal rendelkeztek ezek az egyének? Majd arról ír, hogy az erdélyi magyarok nem azért vándoroltak át Magyarországra,

mert magyarok voltak, hanem mert magyarországi fizetést reméltek. A magyar nemzetiség csak kiegészítő tényező volt az egyéb, jóval gyakorlatiasabb megfontolások mellett”. (109.) Egy ilyen nyomós kijelentés megfogalmazásakor elvárnánk a szerzőtől, hogy – hipotézise alátámasztásához – legalább vázlatosan áttekintse, és összehasonlítsa a mai kivándorlásokat a korábbiakkal, a két világháború közötti vagy a kommunista rezsimbeli tömeges migrációval, amikor pedig éppen a nemzetiségi hovatartozás volt a kivándorlás egyik fő oka. Legmeredekebb kijelentése (nem tudni, a fordító hibája vagy a szerző erős dekonstrukciós törekvése írhatja): az erdélyi és az anyaországi magyarságnak gyakorlatilag csak a neve közös. A közös nemzetiség hiányában pedig nem remélhetek kiváltságos hozzáférést a magyarországi értékekhez.” (110). A mondat nemcsak hogy nyelvileg összefüggéstelen, (lásd második mondat), de felületes és megalapozatlan is. Ugyanilyen felületes az „oláh cigányok” értelmezése is: „az oláh és a cigány a románok népszerű jelzői”. (111.)

Molnár Péter tanulmányában egy igen izgalmas történetből indul ki: egy Székre látogató japán táncsoport és menedzsere által megrendezett szilveszteri mulatság leírásából bontja ki – a Székről szóló tudományos és publicisztikai szövegek legtöbbszörében megjelenő – néprajzi hitelesség, egzotikum, a tradicionális megfigyelésével járó problémákat. Az elemzés Széknek a magyar táncházmozgalomban betöltött szerepét járja körül, az ennek kapcsán kibontakozó érdeklődés típusait és eredetét fejtegetve. A városi folklorizmus egy új típusaként nevezi meg a táncházat, amelynek kapcsán egy, a városi térbe beillesztettet, eredeti környezetéből kiszakított rítusok új értékre találásáról beszél. Szerinte a városi táncház bizonyos állapotokat konzervál, éppen emiatt lemarad ideálja mögött. Itt nem „azoknak” az állapotoknak az újraéléséről van szó, amelyeket a gyűjtő valamikor a terepen talált, hanem egyfajta önmegtalálási akarat, a nemzeti értékeknek a lokális fölé való rendelődése teszi lehetővé az idegen szokás sajátjátételét. Ez eddig egy kicsit más irányú folyamat, mint a „konzerválás”: önmagam számára történő konzerválás, amelynek egy bizonyos ponton túl már semmi köze az eredeti kontextushoz, nem is beszélve arról a (forradalmi jellegű) tendenciáról, ami a táncházat létrehozta, és amely azonban nem nevezhető ugyanolyannak, mint a népzene gyűjtők munkáját, jóllehet sokszor, sok helyen ezek a szálak ténylegesen összeérnek. A modernizáció problémáját tárgyalva felteszi a kérdést, tekinthető-e hagyománynak az, amit egy külső kezdeményező tart fenn? („tradíciók” hiányában jön a megrendelő, aki újrajátszatja a hagyó-

mányokat már nem éltetőkkel a hagyományt.) – a kérdés nem újszerű, a néprajztudományt régóta foglalkoztatja, de nyilván egyelőre még mindig aktuális, és a székiekkel, valamint a hasonló „sztárfalukkal” kapcsolatosan egyelőre még az is marad.¹

Pulay Gergő mintegy továbbfolytatja az előbb elkezdett gondolatot, és a széki vendégmunkás életformát veszi szemügyre. Jon Fox tanulmányának gondolatait kiegészítve, a vendégmunka eredményezte erdélyiség megélésének variációit vizsgálja a Budapesten dolgozó fiatal széki építőmunkások esetén keresztül. Változó migrációs stratégiákat vél felfedezni, valamint az ezzel járó gazdasági tőke növekedése és a kulturális tőkére való szert tevés közötti összefüggéseket. Figyelemre méltó következtetésre jut, miszerint a migráció nemcsak az erdélyi és magyarországi munkás vagy munkáltató közt hozott létre korábban nem létező egyenlőtlen viszonyokat, hanem a helyi társadalmon belüli pozícióknak, különbségeknek és elhatárolódásoknak új formáit is kialakította. (157.)

Bondár Anita ugyanezt a problémát a nemi szerepek felől vizsgálja, pontosabban a Budapesten dolgozó széki nők életében bekövetkezett változásokat, a bérmunka változása és migráció eredményezte minták valamiféle átalakulását próbálja megfogni. A fiatal asszonyok életében bekövetkezett változásokról szóló példák (az interjúkból kiemelt szövegrészletek) a legszemléletesebbek, és ezek valamelyest alá is támasztják a szerző hipotézisét, miszerint a migráció a nemi szerepek megváltoztatását idézi elő. Tény viszont az is, de erről nemigen esik szó az elemzésben, csupán a példák szintjén, hogy a kollektív normáknak köszönhetően a munka természete „tipikusan női” marad továbbra is, csupán a tér egy másik, távolabbi pontjára helyeződik át (háztartásban végzett munka, idősek gondozása), és a megszerzett anyagiak sok esetben éppen a férfitársadalom igényeinek kielégítését (munka nélküli férjek eltartását, fiaknak szánt házak felépítését) célozzák meg. A szöveg figyelemmel kíséri az egyes női élettereket és az ezekben történt apróbb és látványosabb változásokat, a férfi és a női munkát folyamatosan összevetve, illetve a munkát kísérő textusokat elemezve láttatja az elmúlt húsz évben lezajlott nagyobb változásokat.

Ugyancsak változásokról és a változáshoz való viszonyulásról, az ezek kapcsán kialakított narrációkról értekezik Kiss Tamás az erdélyi

¹ Lásd pl. Biró Zoltán – Gagyí József – Péntek János (szerk.): *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklórizmus köréből*. Bukarest, Kriterion, 1987.

vállalkozók önéletrajzi elbeszéléseit elemezve. A tanulmány mind témaválasztásában, mind módszerében eltér a blokk korábbi, alapvetően magyarországi szempontú megközelítésétől, ami az Erdély mint a tradíció terepe és a változások témát dolgozzák fel. Kiss Tamás a harmincöt erdélyi vállalkozóval készített interjúkat Rosenthal módszerével dolgozza fel, és azt nézi meg, hogy ezek hogyan jelenítik meg az egyéni életpályát: az „értelmezés közösségét” keresi, rétegidentitások feltérképezésére vállalkozik.

* * *

Bár a kötet tanulmányait olvasva néha hiányérzetünk támad, mintha az egyes szerzők nem tudnának a szerkesztő által megjelölt kérdésre választ adni, és a dekonstruálásra váró társadalmi jelenségek konstrukciójának ismereteiről nem minden esetben adnának bizonyítást, a kötet mindenképp egy újszerű és igen hasznos kezdeményezés. Példái szemléletesek, amelyeken át azt villantja meg számunkra, hogy a valós(nak vélt) Erdélyi társadalom képére milyen szimbólumokat aggatnak, és azt nézi meg, hogyan keresik önmagukat, nemzeti identitásukat a magyarországi magyarok egy távolinak és archaikusnak vélt Erdélyben. Nem zárja le a problémákat, hanem széles ívű kitekintésre ad további lehetőségeket, arra biztatva, hogy ne tartsuk lezártnak a témát, hiszen számtalan új jelentést fedezhetünk még fel a magunk és mások viszonyában, amelyeket tényleg érdemes szóvá tenni, és amelyek nemcsak önismereti kétélyeinket rendszerezhetik, hanem tudományos megközelítéseinket is finomíthatják.